Пітер Парет

Породження праці «Про війну»

Незважаючи на всеохопність, систематичний підхід і докладний стиль, «Про війну» — незакінчена праця. Те, що її не було доведено до рівня, який задовольняв би бачення автора, пояснюється його способом мислення і писання. Клаузевіцу щойно виповнилося двадцять, коли він уперше виклав свої думки про природу військової справи й місця війни у соціальному й політичному житті. Виразне відчуття реальності, скептицизм щодо сучасного світосприйняття і теорій, рівномірне й неупереджене захоплення минулим виділяє його спостереження й афоризми і надає їм врівноваженої внутрішньої злагодженості; але буде доречним зазначити, що його твори перед 1806 роком були практично ізольованими оглядами, блоками структури, яка ще не оформилася до загальних обрисів.

Наявність деяких його ранніх ідей у праці «Про війну» свідчить про послідовність, що була в його теоріях, але в остаточній праці вони лише компоненти діалектичного процесу, який Клаузевіц випрацював упродовж двох десятиліть і пристосував до власної мети. Прикладом є його концепт ролі, яку відіграє талант у війні, і це лежить у витоках його теоретичних зусиль загалом. Збереглися деякі розрізнені визначення стратегії й тактики, які він уперше сформулював у свої двадцять чотири, або характерні неромантичні порівняння війни з комерційними трансакціями, які датуються тим самим часом. Більшість його ранніх думок, однак, розвинулася й отримала нове обличчя в роки між завоюванням Пруссії Наполеоном і російською кампанією. Клаузевіц був членом доволі широкої спільноти цивільних і військових, які прагнули реформ, намагаючись не без успіху модернізувати тогочасні прусські інституції. Різнобічна діяльність як штабного офіцера, адміністратора й викладача надалі стимулювала його інтелектуальні зацікавлення і креативність. Численні пасажі з меморандумів, лекцій та есе, написаних упродовж періоду реформ, з'являються майже незміненими у праці «Про війну». Після 1815 року, а на той час його рукописи про політику, історію, філософію, стратегію й тактику вже налічували тисячі сторінок, Клаузевіц почав працювати над збіркою есе, в яких аналізував різні аспекти війни. Це згодом переросло у всеохопну теорію, яка визначала універсальні

постійні елементи війни на основі реалістичної інтерпретації теперішнього й минулого. Упродовж десяти років він написав шість з восьми запланованих розділів і мав чернетки решти двох. Однак до 1827 року він розробив нову гіпотезу, яку назвав гіпотезою «подвійної» природи війни, систематичне опрацювання якої потребувало докорінного перегляду цілого манускрипту. Але Клаузевіц помер, закінчивши переписувати лише розділ 1 книги першої.

Отож «Про війну» представляє думки автора на різних стадіях укладання. Вони простягаються від величних вступних послідовних логічних тверджень до багатих, але часом однобоких чи суперечливих дискусій другої — шостої книг, до есеїстичних розділів останніх двох книг, які містять цікаві натяки на те, що міг містити останній розділ. Ніщо не може замінити цю останню ненаписану версію, але треба пам'ятати, що рішення Клаузевіца у 1827 році переглянути манускрипт не передбачало спростування попередніх теорій — він лише намірявся розширити й удосконалити їх. Читаючи сучасний текст «Про війну», можемо приблизно уявити наміри Клаузевіца, зважаючи на його гіпотезу подвійної природи війни і її політичного характеру. Наприкінці дискусії буде корисно повернутися до його кінцевих гіпотез і окреслити ключові аспекти, тим паче, що він так і не розвинув їх в остаточну теорію.

Незважаючи на певну нерівномірність викладу, праця «Про війну» пропонує справді послідовну теорію конфлікту і вказує на творчу силу методів та ідей Клаузевіца. Кожен, хто готовий осягнути цей спосіб мислення, підхопить його думки щодо безчасового аспекту війни. Але наше розуміння «Про війну» лише буде кращим з осмисленням становлення твору і його інтелектуального контексту. Під впливом якого політичного і воєнного досвіду перебував автор? Проти яких уявлень і теорій він виступав? Якими, на його погляд, були методологічні вимоги належного аналізу? Навіть побіжне осмислення цих питань пролле світло на розвиток ідей Клаузевіца і на форму, яку прийняли його ідеї на різних етапах праці «Про війну».

Клаузевіц, син відставного лейтенанта, який був на невисокій посаді прусської внутрішньої казначейської служби, уперше зустрівся з війною у 1793 році як дванадцятирічний молодший капрал. За рік до того французька законодавча асамблея оголосила війну Австрії, з якою Пруссія недавно перед тим уклала договір про оборону. Дії Франції були спричинені не так національними інтересами, як внутрішньою політикою, але це відкрило двадцятитрирічний конфлікт між революційною, а відтак імперіальною Францією і рештою Європи. Попри вторгнення герцога Брауншвейга,, яке зупинилося під Вальмі, прусські солдати показали себе дуже добре у війні, до якої вони ніколи не залучали більше ніж

половину власних військових ресурсів. Вони кілька разів перемогли французів під Ельзасом й Саарі, захопили тисячі полонених; у 1795 році, коли бої закінчилися, контролювали лінію Рейну. Але ці досягнення не принесли жодної політичної віддачі. Як можна було очікувати, війна з її напругою, кровопролиттям і неефективним результатом справила сильне враження на молодого Клаузевіца; згодом він сам писав про її вплив на його емоції й погляди. У наступних роках, перебуваючи у невеличкому провінційному гарнізоні, з такого раннього досвіду він здобув цікаві висновки, три з яких справили особливо тривалий вплив. Не існує єдиного стандарту досконалості на війні. Риторика й політика Французької республіки, яка проголошувала прихід нового віку, аж ніяк не перевершувала армії *старого режиму*. Найманці й примусово завербовані селяни, якими керували офіцери, ефективність яких трималася як на аристократичній самооцінці, так і на професійному досвіді, виявилися гідними протистояти масовому повстанню. З іншого боку, прусські воєнні дії не спромоглися знищити армії революціонерів. Республіка, набираючи стабільності й досвіду, багато чого могла навчити власних опонентів, хоча їхня здатність навчатися і ефективно відповідати залишалася сумнівною. Ці події й початки вивчення історії подали Клаузевіцу думку, що жодна система не була належною для того, щоб усунути всі інші. Військові інституції й спосіб, у який вони застосовували жорстокість, залежали від економічного, соціального й політичного становища відповідних держав. До того ж політичні структури на зразок воєн не можна вимірювати єдиним стандартом. Держави формувалися своїм особливим минулим і теперішніми обставинами; різні форми були вагомими, усі підпадали під постійні зміни.

Поряд з цим індивідуальним, антираціональним поглядом на історію, на соціальні й військові інституції, був ще і другий висновок, який поставив молодого офіцера в опозицію до провідної думки не тільки у Пруссії, а й у Європі. Він вважав, що помилково було б думати, що війну можна провадити, дотримуючись того чи іншого набору законів. Розмаїтість і постійну зміну у війні ніколи неможливо буде охопити системою. Будь-яке догматичне спрощення — що перемога залежить від контролю над ключовими точками, наприклад, або від знищення ліній комунікацій противника, — є лише фальсифікацією реальності. Можливо, Клаузевіц уже не довіряв переконанню, якого дотримується більшість сучасних воєнних теоретиків, що роль випадковості у війні треба і можна звести до мінімуму завдяки застосуванню правильної оперативної і тактичної доктрини. Для когось, хто наполегливо прагнув зрозуміти війну перевіреним систематичним і об'єктивним способом, важко прийняти силу випадку; але до середини своїх двадцяти років реалізм і логічність погляду на історичні зміни привела Клаузевіца

до осмислення випадковості не лише як неминучого, а як імовірного елемента у війні.

Врешті, кампанії 1793–1794 років скерували Клаузевіца на шлях визнання війни як політичного феномену. Війни, як відомо кожному, вели з політичною метою, або принаймні вони завжди мали політичні наслідки, які були не такими відразу очевидними. Якщо війною намірялися здобути якусь політичну мету, то все, що кидалося на війну, — соціальні й економічні приготування, стратегічне планування, проведення операцій, використання жорстокості на усіх рівнях — повинно визначатися саме цією метою чи принаймні узгоджуватися з нею. Навіть якщо солдати мали здобути певний досвід, діяти в обставинах, які були окремим світом, то було б запереченням реальності дозволяти їм проводити криваву роботу безперешкодно аж до воєнного перемир'я, яке привело б їхнього політичного роботодавця назад у рівновагу. Як війна і її інституції відображають соціальне оточення, так і кожен аспект боротьби повинен бути наповнений політичним імпульсом, незалежно від того, чи імпульс інтенсивний, чи помірний. Належні стосунки між політикою і війною заполонили думки Клаузевіца упродовж його життя, але навіть ранні рукописи й листи показують переконаність автора у їхній взаємодії.

Про цей зв'язок, який завжди визнають абстрактно, можна у певних випадках легко забути. Але Клаузевіц наполягає на тому, що його не можна оминати, і це він ілюструє наприкінці свого життя, делікатно відкидаючи стратегічне завдання, яке встановив начальник прусського генерального штабу, в якому було розглянуто кожну військову деталь ворожих сторін, але не було згадки про політичну мету. Другові, який відіслав йому це завдання для коментування, Клаузевіц відповів, що неможливо накреслити розумний план операції, не вказуючи на політичні умови залучених держав і їхній взаємний стосунок: «Війна — не окремий феномен, а продовження політики іншими засобами. Відповідно, лінії зусиль кожного значного стратегічного плану мають, *головним чином, політичну природу,* а їхній політичний характер зростає зі зростанням застосуванням цього плану до цілої кампанії і цілої держави. Воєнний план походить безпосередньо з політичних умов двох ворожих держав, а також — від їхніх стосунків до третіх сил. План кампанії походить із воєнного плану, а часто, якщо дії відбуваються лише в одному театрі, може бути тотожний з ним. Але політичний елемент є навіть в окремих компонентах кампанії; нечасто він не матиме впливу на такі значні епізоди війни, як сутичка тощо. Відповідно до такого погляду, не може бути питання щодо *чисто воєнного* оцінювання ані великих стратегічних завдань, ані чисто воєнних схем їхнього розв'язання»[1].